

Сергій ГРАБОВСЬКИЙ

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник
відділу філософських проблем етносу та нації
Інституту філософії імені Г. Сковороди НАНУ, м. Київ, Україна

Email: HrabovskyS@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3041-8945

УКРАЇНА Й УКРАЇНЦІ У СВІТІ: ВИКЛИКИ ТА ВІДПОВІДІ

Анотація. Стаття присвячена актуальній теоретичній і практичній проблематиці, безпосередньо пов'язаній із російсько-українською війною. Автор статті ставить на меті виявлення та дослідження нових українознавчих ідей, концептів і трендів, окреслених авторами проекту «Бути у світі». Цей проект був оголошений на початку 2025 року у рамках фокус-групи Українського ПЕН, він використовує традиційну для української культури форму інтелектуальної есеїстики. Нинішній президент Українського ПЕН філософ і письменник Володимир Єрмоленко головну мету проекту сформулював так: «Прагнучи, щоб світ нас відкрив для себе, ми також наново відкриваємо для себе світ. Ми прагнемо визнання, що існування світу неможливе без існування України».

У статті відзначені кілька найважливіших проблем, окреслених у проекті та вартих подальшого дослідження. Перша з них полягає в тому, що одні «інші» здатні в принципі засвоїти чужий досвід, зрозуміти Україну й українців, а другі «інші» категорично на це нездатні. Ті росіяни, хто конструює і будує ракети, які б'ють по Україні, та керує ними – це талановиті обізнані «інші» індивіди, проте їхня культура (як персональна, так і суспільна) виключає можливість діалогу. Більшість учасників проекту вважає, що єдиним ефективним інструментом впливу на таких «інших» є тільки силовий спротив. Із цією проблемою пов'язана інша, поки що недооцінена дослідниками, – «глухота» щодо України, зумовлена не тільки впливом Кремля, а й поширенням на Заході «вірусів» неототалітаризму.

На загал, існують культури, просякнуті тоталітарною міфологією, іманентно інфіковані тоталітаризмом. Така міфологія є цілісною системою пояснення світу та програмування дій як індивідів, так і мікро- та макрогруп. Особливе місце у цьому контексті посідає «оновлений» російський тоталітаризм або ж рашизм. Він не жаліє ресурси для імпринтингу своєї міфології, передусім антиукраїнської, у світі й Україні.

Ще одна істотна проблема, окреслена в проекті, – неадекватність реаліям сучасного світу модних на Заході теоретичних конструкцій. Вони зазвичай побудовані без урахування досвіду постсовєтських країн, а новітні тоталітарні держави та рухи розглядають як певне «історичне непорозуміння». Український досвід осмислення реалій сучасного світу та критика «постмодерних» теоретичних догм також є складовими того, що Україна здатна запропонувати світу для адекватнішого розуміння сучасної доби.

Ключові слова: українознавство, війна, тоталітарна міфологія, рашизм, Україна.

Serhii HRABOVSKYI

Ph.D. in Philosophical Sciences, Senior Research Associate,
Department of Philosophical Problems of Ethnicity and Nation
H. Skovoroda Institute of Philosophy
of the National Academy of Sciences of Ukraine of Kyiv

UKRAINE AND UKRAINIANS IN THE WORLD: CHALLENGES AND RESPONSES

Abstract. The article is devoted to current theoretical and practical issues directly related to the Russian-Ukrainian war. The author of the article aims to identify and research new Ukrainian studies ideas, concepts, and trends outlined by the authors of the project "Being in the World." This project was announced in early 2025 as part of a Ukrainian PEN focus group, and it uses the form of an intellectual essayist, traditional for Ukrainian culture. The current president of PEN Ukraine, philosopher and writer Volodymyr Yermolenko, formulated the main goal of the project as follows: "In seeking for the world to discover us, we also rediscover the world for ourselves. We seek recognition that the existence of the world is impossible without the existence of Ukraine."

The article notes several of the most important problems outlined in the project and worthy of further study. The first of these is that some "others" are capable, in principle, of learning from others' experiences and understanding Ukraine and Ukrainians, while other "others" are absolutely incapable of doing so. Those Russians who design, build, and operate the missiles that hit Ukraine are talented, knowledgeable "other" individuals, but their culture (both personal and social) excludes the possibility of dialogue. Most project participants believe that the only effective tool for influencing such "others" is forceful resistance. This problem is related to another one, which has not yet been appreciated by researchers - "deafness" towards Ukraine, caused not only by the influence of the Kremlin, but also by the spread of "viruses" of neo-totalitarianism in the West.

In general, there are cultures that are permeated with totalitarian mythology, immanently infected with totalitarianism. Such mythology is a holistic system of explaining the world and programming the actions of both individuals and micro- and macrogroups. A special place in this context is occupied by the "renewed" Russian totalitarianism, or rashism. It spares no resources for imprinting its mythology, primarily anti-Ukrainian, in the world and in Ukraine.

Another significant problem outlined in the project is the inadequacy of the theoretical constructions that are fashionable in the West to the realities of the modern world. They are usually built without taking into account the experience of post-Soviet countries, and the newest totalitarian states and movements are viewed as a kind of "historical misunderstanding." The Ukrainian experience of understanding the realities of the modern world and the criticism of "postmodern" theoretical dogmas are also components of what Ukraine is able to offer the world for a more adequate understanding of the modern era.

Keywords: Ukrainian studies, war, totalitarian mythology, rashism, Ukraine.

Постановка проблеми. «Український ПЕН оголосив головну тему прийдешнього року, на яку запрошує поміркувати українських інтелектуалів в есеях та під час публічних дискусій. Протягом року есеї авторів публікуватимуться на сайті Суспільне Культура, що є головним інформаційним партнером фокус-теми» [1]. Чи буде опублікована друком книга за результатами цієї акції, як це було у минулі часи, невідомо – підтримки з боку американських інституцій тепер немає. Але так чи інакше в Інтернеті ці тексти будуть зібрані. Власне, частина з них уже є, і вони засвідчують фаховість авторок як науковиць і літераторок. Есеїстика ж є традиційним для української культури способом концептуалізації інтелектуально наснаженого матеріалу.

У цій статті автор ставить за **мету** не просто огляд сказаного запрошеними до слова учасницями фокус-теми 2025, а зібрання («жмут») різнопланових ідей і спостережень, концептів і гіпотез, здатних придатися до подальшої розробки в параметрах «глобального українознавства».

Основна частина. Адже війна не скасовує необхідність мислити. Причому не лише в прагматичному форматі, а й у т.зв. «метафізичному». Можливо, вона навіть посилює та поглиблює таку необхідність. Адже часи, коли війни точилися за «престижні» території і задля вгамування забаганок самодержавних володарів, давно відійшли у минуле, хоч деякі представники «плебейського постмодерну» на президентських і прем'єрських посадах прагнуть їх відродити, відкинувши світ кудись у XVIII чи навіть у XVII століття, у донаціональну добу. При цьому вони конкурують із тоталітарними вождями, що виступають у ролі

«живих богів», які для продовження свого існування потребують масштабних гекатомб.

Чи є розуміння цієї ситуації в Українському ПЕН? Чинний президент його філософ і літератор Володимир Єрмоленко наголосив із нагоди початку нового проекту: «Наше виживання залежить від нас. Але воно неможливе без інших. [...] Ми не можемо собі дозволити бути нікими».

Позбавлення голосу – шлях до позбавлення життя. Замовкання – шлях до небуття.

Тирані та деспоти, перш ніж ув'язнити чи убити, спочатку знищують голос. Спочатку затирають обличчя своїх жертв. Стирають історії їхніх життів.

Сьогодні, аби бути, ми маємо боротися за те, щоб наш голос був почутим. [...] За те, щоб наші історії не можна було ігнорувати. Щоб наше місце вважали нашим – без будь-яких заперечень.

Але прагнучи відкриття з боку інших культур, ми також відкриваємо інші культури для себе. Прагнучи, щоб світ нас відкрив для себе, ми також наново відкриваємо для себе світ.

Ми прагнемо визнання, що існування світу неможливе без існування України» [1].

Патетично, але, видається, достатньо реалістично. За винятком однієї дуже важливої тези, можна сказати, однієї з ключових: стосовно того, що «наше виживання неможливе без інших». Насправді наше виживання неможливе за продовження існування деяких інших. Таких, яких не повинно існувати у світі XXI століття. Бо в разі продовження їхнього існування зникне світ XXI століття.

У недавньому минулому Український ПЕН опрацьовував теми «Мости замість стін» (2018/2019),

«Що дасть нам силу?» (2019/2020) «Культура в режимі очікування» (2020/2021) та «Повертаючи свої імена» (2021/2022). Книга, яка вийшла друком за результатами першої фокус-теми, мала вже дещо скориговану назву: «Мости замість стін, або Що об'єднує українців?» [10]. Із 20 текстів приблизно половина була витримана у стилі «мости замість стін», інші – за чи не єдиним винятком – у стилі «і стіни, і мости». Як на мене, перша тема – то були типові «рожеві шмарклі», логічні в межах «політкоректності, гіршої за ленінізм» (В. Буковський), але вкрай абсурдні в реальному світі, тим більше, в умовах агресивної війни проти України, нехай і «гібридної», здійснюваної Росією та її пахолками з кінця зими 2013/14 року. За умов війни намагання знести ментальні та культурні стіни, будовані проти агресора та його пахолків й агентури всередині країни, натомість заходившись будувати мости і ще раз мости, було щонайменше суїцидальним актом. Адже саме по тих мостах у лютому 2022 року і пішли російські танки, яким допомагали місцеві «ждуни». Сьогодні ж такі мости («понтонно-ментальні») якщо хтось і наводить, то ФСБ і ГРУ разом із РПЦ. Чи не єдиним інтелектуалом із авторів «Мостів замість стін», хто тоді чітко розставив крапки над «і», був Віталій Пономарьов. Він писав: «Час збирати розкидане каміння і мурувати з нього стіни» [12]. І роз'яснював, чому саме: бо «імперія зла» не зезла, а відродилася. «Вона вправно використала і досі використовує тодішню і теперішню нехиті Європи до зведення та підтримання оборонних стін і мурів, зі взаємною вигодою обмінюючи свої газ і гроші на західні "занепокоєння" і "стурбованість". Вона вміло спрямувала і надалі спрямовує мислення західних суспільств і політику західних держав старими, випробуваними символічними мостами, як-от "мир через торгівлю" чи "торгівля навіть із канібалами". Вона також швидко побудувала для цього над кордонами нові, сучасні, вдосконалені, багаторівневі ментальні мости, як-от "зрозуміти Путіна" або "законні інтереси Росії» [12]. Пономарьов нагадував, що «справжнім, найпершим, сутнісним призначенням валів, мурів і стін є оборона: домівки осілого мешканця – від нападу кочівників, вільного міста – від навали завойовників, а незалежної країни – від вторгнення "визволителів"» [12]. Маємо у цьому есеї справжню історичну та екзистенційну апологію міських мурів і стін осель: в ранньомодерній Україні було 234 міста, де діяло Магдебурзьке право, і їхні мурі «не тільки боронили, вони ще й окреслювали та підтримували простір свободи – у відповідності зі старою німецькою приказкою "Stadtluft macht frei" ("Міське повітря робить вільним"). Той захищений мурами міський простір "вміщав" особисту свободу людини, автономію університетів, ставропігію церковних братств, самоуправління цехів, виборність магістрату, привілеї містян, а також вільнодумство філософів, митців і поетів. Подібним чином нині стіни оселі (на відміну від стін готелю чи лікарні) відмежовують, утримують і боронять приватний простір особи від втручання інших людей, громади та держави.

До того ж, ті старі міські стіни ще й об'єднували городян, бо, хоча кожен із них належав до своєї етнічної громади, говорив її мовою, мешкав у її кварталі, молвився в її храмі, працював у своєму цеху і підлягав окремому судові, однак усі вони вважали те місто своїм і тому спільно опікувались його брамами, мурами та мостами і разом обороняли їх під час штурмів чужинцями» [12]. І висновок: «Отож, нині час збирати розкидане каміння і мурувати з нього стіни, а це єднає мулярів не гірше, ніж будівництво мостів» [12]. Але, як відомо, мало хто в Україні прислухався до попереджень такого ґатунку, і якраз 2019 року розпочалися – у стилі «мостів замість стін» – намагання «почути Донбас» (насправді – російську агентуру та проросійські сили), розмінування захисних бар'єрів від навали зі сходу та «велике будівництво» мостів і шосе, якими згодом пішли сотні броньованих машин рашистів.

Але так чи інакше, всі фокус-теми Українського ПЕН – це присутньо українознавство. І цьогорічна тема не становить винятку. Напрямку – там, де зібрані вже тексти звернені «вглиб». А водночас – й *Ukrainian Studies* для закордону, бо ті ж тексти звернені також «ушир». А разом із тим, нарешті, – метафізичні розмисли, коли ці тексти спрямовані «узвиш» (а це знов-таки тієї чи іншою мірою притаманне всім текстам).

Вступний есей Володимира Єрмоленка – це якраз і є у прямому сенсі слова метафізичні розмисли. Але це не умовно «гарвардський» наратив «усюди і ніде», це – шкіц на підґрунті реального українського буття та небуття.

«Прощавай, множинносте світів, ми більше не віримо у твоє існування, ми все більше сприймаємо інші світи як непорозуміння, зраду, злочин. Насолода під час страждань — хіба не злочин? Нормальність під час ненормальності — хіба не зрада? Спокійний розмірений світ під час ракетних ударів — хіба не ілюзія? [...] Мій світ — квартира, підвал, бліндаж, карета швидкої, бомбосховище, окоп, дорога, обійми моєї дитини, місце на цвинтарі тих, кого я любив. Я можу виміряти свій світ лінійкою. Він буде ненабагато більшим за моє тіло.

Радикальне звуження світу. Принаймні це чесно. [...] Але... є ризик перейти тонку межу. Стати зосередженим і сліпим. Стати виразним — і непомітним. Кричати від болю, але з того боку, з боку великого світу, чути лиш глухоту» [18].

Такою (і досить суперечливою) є теза. А далі – доволі чітка антитеза.

«Чи це не те, чого хоче ворог? Щоб ми втратили той великий світ, до якого хочемо достукатися, відпустили його як повітряну кульку? Від'єднали його від себе, як важкий наплічник? Чи не хоче ворог, щоб ми завжди дивилися вниз? Чи не хоче ворог вбити нас у нашу ж землю по шию?

[...] Чи ми дозволимо йому це? Чи дозволимо позбавити нас мови? Чи дозволимо позбавити нас шансу бути зрозумілими — за тисячі кілометрів від наших ліній укріплень?» [18].

І, нарешті, синтеза.

«...Нам треба вчитися мистецтву перекладу самих себе. Перекладу мови нашого досвіду — мовами досвідів інших.

Культура — це передусім переклад досвідів. Це подорож крізь хащі нерозуміння. Це переклад неперекладного. Бо досвід ти ніколи не перекладеш повною мірою. Кожен досвід — ієрогліф, шифр, загадка. Але можна почати пробувати. Можна почати наближення.

Бо хіба нам нема чого сказати великому світові? [...] Він, можливо, не знає, що життя особливо цінуєш тоді, коли воно може від тебе піти. Що краса з'являється там, де ти раніше бачив буденне, банальне, звичайне. Що любов стає сильнішою через втрату. Що свобода цінна передусім тоді, коли вона попри. Що бути — це бути попри [...] Бути у світі означає впускати в себе інші досвіди. Але також переконувати, що без нашого досвіду іншим культурам і народам сьогодні не обійтися» [18].

Заперечувати написане В. Єрмоленком важко. Та залишається — попри задану метафізичність розмислу — щось недомовлене. І щось дуже важливе. Бо навряд чи можливо достукатися до всіх, хто позначений словом «інший». Бо одні «інші» здатні в принципі на засвоєння чужого досвіду, на порозуміння та втямливості, а другі «інші» категорично на це нездатні. Ба більше: ті, хто конструює і будує ракети, які б'ють по Україні, та керує ними — це талановиті обізнані «інші» індивіди, проте їхня культура (як персональна, так і суспільна) виключає саму можливість діалогу чи полілогу. Те, що пише Володимир Єрмоленко, стосується передусім «нормальних» культур, від архаїчних до постмодерних. Але існують культури, просякнуті тоталітарною міфологією, власне, культури, іманентно інфіковані тоталітаризмом. Така міфологія є цілісною системою пояснення світу та програмування дій як індивідів, так і мікро- та макрогруп. Особливе місце у цьому контексті посідає «оновлений» російський тоталітаризм або ж рашизм (поняття це впевнено ввійшло в міжнародний політичний і науковий обіг; як пише Тімоті Снайдер, ідеться про різновид фашизму (саме фашизму, не нацизму) у нових соціально-політичних умовах [25]. Тоталітарна міфологія формує «паралельну реальність», точніше, «замість-реальної-реальність», такий собі «твердий» хронотоп-симулякр, зруйнувати який «м'якою силою» та контрпропагандою будь-якої потужності принципово неможливо. Адже йдеться не про пропаганду, поєднану з репресіями, як за авторитаризму, а про незмірно ефективніший і жорсткіший глибинний вплив на людську свідомість і підсвідомість, на всі сторони буття, які набувають ірреальних рис, але стають майже незборимою реальністю. Допоки зумовлене історією імперське ество Росії не зазнає практичної деконструкції та деструкції, допоки совоєтсько-російські міфологічні системи лишатимуться дієвими, годі сподіватися на якесь перейняття нашого досвіду більшістю росіян. Тож постає закономірне запитання: для кого більше призначений уступний есей: для української чи для західної аудиторії, яка значною

мірою досі налаштована на діалог якщо не з Путіним, то з тими «хорошими русскими», які вважають війну «конфліктом» і проводять марші у Західній Європі під триколорами? [Детальніше про це: 6].

А тепер звернімося до спостережень, ідей та концептів, викладених у статтях фокус-теми. Одразу зазначу достатньо високий рівень філософської підготовки авторок (а поки що йдеться лише про авторок) текстів.

Професорка Оксана Луцишина назвала свій есей «Українська література – зброя проти ментальних вірусів», і це, як на мене, вельми точна й образна назва. Починає вона його в лоба: «Пояснити студентам у Сполучених Штатах, що таке тоталітарний режим на щоденному рівні – це завдання складніше, ніж здається на перший погляд» [19]. Так, справді, це не просто складно, а дуже складно, оскільки саме поняття «тоталітаризм» практично випало з лексикону західних науковців і тих українських дослідників, які сліпо копіюють (хочеться вжити слово «мавпують») модні західні течії. Якщо конкретніше, то ідею, що в Росії панує авторитаризм, обстоюють майже всі західні політики, політичні аналітики і журналісти. Серед українських науковців і журналістів, політичних аналітиків і політиків теж популярним є означення Росії як авторитарної держави, автократії. Під ярлик авторитаризму підганяються всі недемократичні режими. «Владімір Путін, Реджеп Таїп Ердоган, Віктор Орбан, Адольф Гітлер, Сі Цзіньпін, Кім Чен Ин, Саддам Хусейн: що в них спільного? Всі ці авторитарні лідери отримали похвалу від колишнього президента США – а нині кандидата в президенти від Республіканської партії – Дональда Трампа, який пообіцяв американцям, що він також буде диктатором «з першого дня» свого перебування на посаді» [24], – писала професорка історії Університету Нью-Йорка Рут Бен-Чіат. А у ХХ столітті Тіто, Муссоліні, де Голль, Сталін, Маннергейм, Чан Кайши, Туджман, Мілошевич і ціла низка інших діячів теж скопом названі авторитаріями. Але ж саме на Заході ще під час Другої світової війни й одразу по ній був розроблений ефективний соціально-філософський і політологічний інструментарій для позначення і вивчення найстраштливіших утворень на мапі світу, найлютіших заперечувальників гуманізму. Йдеться про тоталітаризм, і в цьому сенсі Оксана Луцишина є «терапевтом», який лікує західну соціогуманітаристику від тяжкої теоретичної імпотенції. Проте кваліфікувати владний режим і весь соціально-політичний лад в РФ чи КНДР як тоталітарний стало немодним. Ба більше: поняття «тоталітаризм» вважається «застарілим», «архаїчним», його прагнуть замінити іншими, скажімо, «політичною релігією». Ось що пише україномовна Вікіпедія: «Більшовизм, фашизм, нацизм – ідеології, зароджені у ХХ ст., вважаються прикладами політичних релігій» [11]. Запитання – ким саме вважаються? І чому лише «ідеології»? Адже йдеться про суспільно-політичні рухи та системи, про практичні феномени, глибоко закорінені в бутті відповідних націй [Детальніше див. 5; 7]. Тут же слід зазначити, що авто-

ритаризм – це певний політичний режим, що у деяких випадках може грати позитивну, модернізаторську роль, натомість тоталітаризм – це всеосяжний суспільно-політичний лад, у якому панує не нав'язана «згори» ідеологія, а потужна міфологія. Якщо вважати, що в Росії авторитарний, навіть жорсткий, режим, то справедлива теза про «обдурену пропагандою» більшість росіян, потрібні альтернативні джерела інформації – й облуда почне шезати. Проте це не так, що доведено, між іншим, численними викриттями команди Навального, які не змінили та навіть не похитнули владу; адже йдеться про тоталітаризм, тобто про тотальне злиття десятків мільйонів людей із майже божественною владою, про всю російську спільноту та міфологеми, які заміщають реальність, ставши реальнішими за правду життя.

Ба більше: авторитарний режим можна скинути чи то зусиллями опозиції за сприяння ззовні (як-от в Аргентині внаслідок Фолклендської війни чи режим «чорних полковників» у Греції), а тоталітарний – ні. Тоталітаризм можна ліквідувати лише разом із державою, на ґрунті якої він зріс і ствердився. Ось що пише авторитетна Encyclopedia Britannica: «...Авторитаризм, принцип сліпого підкорення владі на протигагу індивідуальній свободі думки та дії. [...] Авторитарні лідери часто здійснюють владу довільно та без урахування існуючих законів, і зазвичай їх не можуть замінити громадяни, які вільно обирають серед різноманітних конкурентів на виборах. Свобода створювати опозиційні політичні партії чи інші альтернативні політичні угруповання, з якими конкурувати за владу з правлячою групою, або обмежена, або взагалі відсутня в авторитарних режимах. Таким чином, авторитаризм стоїть на фундаментальному контрасті з демократією. Однак він також відрізняється від тоталітаризму, оскільки авторитарні уряди зазвичай не мають високорозвиненої керівної ідеології, допускають певний плюралізм у суспільній організації, не мають сили мобілізувати все населення для досягнення національних цілей і здійснюють владу у відносно передбачуваних межах» [22].

Я навмисно так детально спиняюсь на цій концептуальній настанові Оксани Луцишиної, оскільки українська професорка справді розповіла «великому світові» щось не лише про себе, а й про нього самого, нагадала йому те, що він про себе не знає, бо забув. Але вона не тільки нагадує, вона показує і розкриває абсурдну під оглядом життя цивілізованого світу повсякденність тоталітаризму. Так, американським студентам дуже важко уявити світ, де люди не мають права селитися там, де вони прагнуть, винаймати житло та друкувати книги у приватних типографіях. Але все ж ці речі в підсумку сприймаються аудиторією. З іншого боку, виявилось, що тоталітаризм, як пише Луцишина, «очевидний лише тоді, коли людина, сформована більш або менш демократичним суспільством, читає про епоху його повного розквіту. А от настання тоталітаризму — річ набагато менш очевидна, в чому я і переконалася за останнє десятиліття. Не секрет, що новий-старий президент США

та сформований ним уряд наблизили країну саме до тоталітарних практик — суди улягають спроби президента захопити повну владу, ігноруючи конституцію; репресії проти емігрантів, навіть легальних; депортації; "гулаг" у Сальвадорі; атаки на свободу слова і на незалежні медіа; підтримка білих націоналістичних рухів; широке використання пропаганди; ну і, звичайно, панібратство з відомим диктатором і катом. Але чи всі в США це розуміють?..» [19]. Запитання риторичне. Звичайно, ні. Звичайно, більшість не тільки не розуміє, а й радо вітає окреслені вище акції, і не тільки їх. Образно кажучи, жабку – як у відомій приповідці – слід варити поступово, потроху підвищуючи температуру води, тоді вона не помітить, що їй настає кінець.

Наступна проблема, беззаперечно варта уваги, – як у політичній науці та політичній філософії слід класифікувати ту публіку, яка набула й набуває сили на Заході? Тут варто звернутися до авторитету американської дослідниці Енн Епплблом: «Хоч як би було заманливо назвати їх "ультраправими", ця термінологія не зовсім точно відображає, кого або що вони представляють. [...] Ці визначення почали підводити нас десятиліття тому, коли частина правих, як у Європі, так і в Північній Америці, почала виступати не за обережність і консерватизм, а за руйнування наявних демократичних інститутів. У своєму новому втіленні ультраправі стали нагадувати старих ультралівих. У деяких місцях вони почали зливатися. [...] Філософи епохи Просвітництва, чия віра в можливість створення правових демократичних держав привела до Американської та Французької революцій, виступали проти того, що вони називали обскурантизмом або мракобіссям: проти темряви, плутанини, ірраціональності. Але пророки того, що ми зараз можемо назвати "новим мракобіссям", пропонують саме це: магічні рішення, ауру духовності, заботи та культивування страху» [21]. Власне, йдеться про неототалітарну міфологію, один із різновидів «міфу ХХІ століття»; про ірраціоналізм нацистського «міфу ХХ століття» написано чимало, але і сталінська міфологія ґрунтувалася на ірраціоналізмі: «п'ятирічку в чотири роки», «мічурінська агробіологія», «буржуазна лженаука кібернетика», «самозародження життя», «лікарівбивці» тощо. А рашизм оспівує духовну велич співака Шамана – і водночас перебуває в панічному страху через якутського шамана Габишева, чи не так?

Епплблом слушно фіксує наявність значного числа політичних симпатиків Путіна в новій американській адміністрації та зв'язки деяких із них із викритою російською агентурою у США. «Для американців злиття псевдодуховності з політикою являє собою відхід від деяких з наших найглибших принципів: про те, що логіка і розум ведуть до хорошого уряду; що дебати, засновані на фактах, ведуть до хорошій політики; що система управління процвітає за яскравого світла; що політичний порядок ґрунтується на правилах, законах і процесах, а не на містичній харизмі» [21]. Але Епплблом не наважується вимовити два ключових поняття: фашизм і тоталітаризм. Луцишина

в цьому плані сміливіша за неї, пишучи про виборців Трампа, які, попри все, «досі обожають свого лідера». На її думку, вивчення української літератури може допомогти зрозуміти механізми виникнення та творення культу вождя. «Лідер культу просто не може, за законами жанру, зробити щось "не так" — він є єдиним мірилом, альфою і омегою поступу» [19]. А це фюрер-принцип у чистому вигляді. Втім, і «Сталін-принцип» також. «Живий бог» не може помилятися!

Не останнім за значенням у цьому тексті є соціологічне спостереження Оксани Луцишиної про те, що «...народ США страшенно збіднів за останні двадцять років, поняття "середній клас" — це швидше милий жарт, ніж реальність, "американська мрія" можлива, якщо твої батьки мільйонери, а борги за освіту вимірюються зараз такими сотнями тисяч, які вже навіть лікарям і адвокатам, традиційно найвисокооплачуванішим випускникам, майже неможливо окупити» [19]. А це, між іншим, напряму стосується й численної української діаспори, яка в масі своїй рідше належала до середнього класу.

У статті є ще чимало цікавих ідей і спостережень, які засвідчують важливість уроків української історії та здобутків культури не лише для самих українців, а й для американців. Але зосередьмося на підсумку О. Луцишиної:

«Письменник Антон Санченко якось запропонував дуже гарну формулу: культура — це бекап людства. У цьому сенсі роль і значення літератури незамінні. Читання книжок з історії — це корисно, але це часто абстрактне знання. Література ж — як художнє, так і есеїстичне письмо — працює через конкретний людський досвід. Тому українська література зараз і наша культура взагалі — чи не найпотрібніша світові зброя у боротьбі проти ментальних вірусів. Марія Берлінська називає нас "єдиним дорослим" у кімнаті, і не помиляється — ми не тільки вилізли з-під уламків тоталітарного світу, ми ще і стали на герць із безпрецедентно жорстоким (нео)колоніальним монстром, який до того ж весь час нас оббріхував. Монстрові не вийшло знищити наші голоси: наш "бекап" працює. І може спрацювати і для інших» [19].

Журналістка і культурна менеджера Тетяна Терен пише про особисті історії взаємин українців із «іншими світами» та про їхнє значення для того, щоби нас усе ж розуміли у цих світах. «З 2022 року українці надзвичайно багато зробили, щоб пояснити світу, хто ми, коли починаються наші історія й культура, якими є колоніальні причини російської геноцидальної війни і за що ми боремося. Схоже, ще ніколи в нашій історії ми не говорили зі світом так багато і так суб'єктно. Коли мене за кордоном у культурних спільнотах запитують, як сьогодні можна допомогти українській культурі, я говорю, що насамперед ця допомога проявляється у підтримці української армії, а другий мій запит — будь ласка, перекладайте українські книжки. Це найдієвіший механізм розповіді про те, що ми проживаємо сьогодні, і водночас — показати тяглість та тривалість нашої культури, яку

намагалася (і продовжує намагатися) знищити й приховати імперія» [17].

Т. Терен стисло та змістовно описує досвід своїх дідуся та бабусі, які були остарбайтерами у Третьому Райху. Тяжка робота, загроза смерті, а водночас — спостереження європейського життя. І побачення «тихе» опонування частини німців нацизму — «бабуся весь час згадувала літніх німців, які підготовували остарбайтерів і приносили їм одяг» [17]. А в Німеччині ж була карткова система! Власне, такий досвід є і в нашій сім'ї, у маминих родичів. Під Новомосковськом був військовий аеродром. Коли там базувалися винищувачі, то маминих родичів із малими дітьми не тільки вигнали з хати, а й постійно погрожували вбити — бо то були молоді пілоти, недавно з лав «гітлерюгенду». А потім фронт просунувся на схід, з аеродрому стали літати бомбардувальники, льотний склад в основному був старшим, пілоти прийшли з цивільної «люфтвафзи». Ситуація змінилася. Дозволили побудувати нормальне житло на тому ж подвір'ї, де в хаті квартирували льотчики. Останні ділилися своїми пайками, а дітей пілоти пригощали шоколадом — водночас вилітаючи бомбити інших дітей і їхніх батьків.

Та повернімося до тексту Т. Терен. «...Навіть у тих страшних умовах німецьких таборів і бараків вони [дідуся і бабуся — С.Г.] встигли побачити інший світ, і у тих історіях, на яких я виростала, завжди звучало, що у нас іще так багато роботи попереду, щоб досягти того рівня життя. Мого дідуся, який понад усе любив землю, вмів на ній будувати і вирощувати, захоплювала працьовитість німців, продуманість їхніх будинків і їхня практичність (особливо той факт, що у них на тоді вже була консервація, а в Радянському Союзі ще ніхто й не знав про металеві кришки). Бабуся говорила про красивий одяг, затишні сади біля будинків і рівні ділянки полуніці на їхніх подвір'ях. "Німці жили тоді так, — казав дідуся, — як ми живемо тепер". "То був рай порівняно з Україною", — додавала бабуся» [17]. І висновок із цього сюжету: «...Навіть цього страшного один раз побаченого світу, цієї можливості знати й порівнювати вистачило для того, щоб вони ніколи в розмовах зі мною не захоплювалися комунізмом і "радянським раєм". У такий дивовижний спосіб історії двох українських остарбайтерів прирівняли для мене нацизм і комунізм — і вони вплинули на мене більше за всі книжки, які я прочитаю згодом. Бо найважливіше в них було те, що особиста історія, українська і світова, були єдиним цілим, а не роздробленими частинами, чого кілька століть добивалася російська і потім радянська пропаганда» [17]. Так, справді. У мого дідуся якось проходилося: «Якби Гітлер був трохи розумнішим, усе би скінчилося за кілька місяців». Тоді — у 1970-х — я його не зрозумів. У симпатіях до Гітлера його не можна було запідозрити — капітан Червоної армії, член ВКП(б), у 1941 році потрапив у «київський котел», вийшов із нього з групою генерал-майора (пізніше — маршала) Баграмяна, отримав поранення під Сталінградом. Але люто ненавидів «кривавого собаку» Сталіна, Кагановича, Молотова, Берію — і дуже поважав Хрущова. «Про війну всі брешуть! І фільми, і книжки, і

мемуари. То було значно страшніше. А як – краще вам не знати». Можливо, потім саме це, коли я побачив, що більшість істориків уже в незалежній Україні не дуже прагне пізнати Другу світову, а годується московськими міфологемами, спонукало зайнятися передісторією та історією цієї війни й Україною у ній.

Але є у статті ще один сюжет, який вимагає подальшої розробки. Мовляв, існують країни, «де російська пропаганда така впливова, що знайомство потрібно починати майже спочатку. З таким відчуттям я їхала минулого року до Південної Африки... [...] Чи можна в країні, яка пережила апартеїд і далі страждає від нерівності й бідності, говорити про колоніальний аспект російської геноцидальної війни? Які аргументи слід добирати, розуміючи, що в цій країні є ті, хто несуть біль і пам'ять колонізованих та позбавлених прав, і ті, які живуть з відчуттям white guilt ("білої провини")?» [17]. Й ось тут починаються проблеми, мало осмислені сучасними українськими дослідниками.

Висловлю власну думку, вільну від надуманої політкоректності. Південна Африка. Білі африканери там мешкають уже понад 350 років, британські колоністи на століття менше. Їхня «провина» полягає в тому, що вони вивели Південноафриканську республіку в двадцятку найпотужніших держав світу, і вона досі живе за набутою інерцією. До речі, білі британці тривалий час встановлювали колоніальний режим на захоплених ними територіях білих же африканерів-бурів. А от «біль і пам'ять колонізованих» втілились у справжню катастрофу з криміналізацією значної частини міст, звідки білі та «кольорові» жителі плюс переселенці з Індії змушені були тікати під тиском «чорного расизму», у найвищій у світі рівень інфікованості СНІД (понад 20% жителів у віці 15-49 років) тощо [26]. Чорношкірі представники племен банту, які становлять абсолютну більшість населення ПАР – теж колонізатори, які знищували аборигенів цих територій. Україна ж там сприймається та буде сприйматися як частина «колективного Заходу» з його white guilt, а Росія – як непримиренний борець за свободу колоніальних народів. Проблема ця має загальний характер – «глобальний Південь» проти «глобальної Півночі» як уособлення колоніалізму, расизму й інших ганджів. При цьому до «глобального Півдня» входять такі давні колоніальні імперії, як Китай (що зараз здійснює геноцид уйгурів) й Іран (Персія). Власне, і Туреччина не позбулася османської колоніальної спадщини (курди). Але чогось ці імперії, як і Росія, не вважаються в умовних «гарвардах» класичними колоніальними державами. Класичні – це ті, що мають заморські території. Ця ідеологема підхоплена деякими знаними українськими дослідниками. Мовляв, «Україна була "неправильною" колонією, тому що Російська імперія та СРСР були "неправильними" імперіями», адже «до класичних імперій слід віднести ті, в яких зазвичай центр та колонії розділені морями та океанами, тому географічно порівняно легко визначити, де колонія, а де метрополія» [8]. Ці автори стверджують, що «сухопутні» імперії (вони називають Османську, Австро-

Угорську й Російську) не є «класичними». Якщо дивитися з «гарвардів» і «кембриджів», це, можливо, так і є. Але якщо дивитися з Києва, то ні. Адже до трьох названих «некласичних» колоніальних імперій слід додати згадані вже мною Китай і Персію (Іран). А як із Німеччиною (що колонізувала лужицькі та польські землі), з Іспанією (яка досі силоміць утримує Каталонію)? Це дві яскраво виражені «напівкласичні» імперії. Та й Росія була теж «напівкласичною», бо мала «заморські» колонії (на Алясці, у Каліфорнії, на Гавайських островах та на Африканському Розі). Іншими словами, варто було б вести мову про два типи класичних колоніальних імперій, і такий підхід істотно збагатив би світові Postcolonial Studies, позбавивши їх зашореності та міфологізованих догм. А ці догми є з наукового погляду чимось абсурдним. Свого часу Микола Рябчук справедливо зазначав: «Західні постколоніальні студії сформувались на базі вивчення традиційних "заокеанських" імперій та їхньої актуальної спадщини. Вони мають дуже істотний, а подеколи й ключовий расовий компонент, який неможливо безпосередньо перенести на українсько-російські стосунки» [13]. Але ж расовий компонент як «дуже істотний» чи «провідний» – це частковий випадок. Японія захопила та зробила своїми колоніями Тайвань і Корею, і тут не було жодних расових відмінностей. Китайські колонії також здебільшого не були населені людьми інших расових типів, як і переважна частина колоній Османської імперії. Лужицькі сорби, поляки та кашуби в расовому плані не відрізнялися від німців, як і колоніальні землі імперії Габсбургів. Ірландія, яка з 1870 року безуспішно домагалася самоврядування (гомрулу), теж була колонією; навіть коли її жителі здобули особисті громадянські права, вони не могли їх реалізувати, отримавши хоча б автономію. Нарешті, північноамериканські колонії, які утворили США і де чисельно домінували переселенці з Англії, змушені були в ході двох воєн за незалежність відбиватися від метрополії. І даремно Рябчук підлаштовувався під «гарварди», пишучи: «Україна, однак, принципово відрізняється від колонізованих країн Азії, Африки та Америки тим, що відмінність між панівною й підлеглою групою мала тут мовнокультурний, а не расовий характер. Чорною шкірою для українців завжди була їхня "рабська", "колгоспна" мова» [14, с. 11]. Яка «чорна шкіра»? Усе значно складніше. Скажімо, головна «відмінність між панівною й підлеглою групою» у значній частині Латинської Америки на початку XIX століття мала не расовий і навіть не мовно-культурний характер; ішлося про апріорі різний статус прибульців з Іспанії у першому поколінні та народжених у колоніях креолів, нехай і з аристократичних родин. І Британія на зламі XIX-XX століть завоювала та перетворила на колонії незалежні бурські республіки теж не за ознакою шкіри чи мови. Втім, догма колоній як «заморських територій» в останні роки вже починає руйнуватися. Якщо десятиліття тому англійська Вікіпедія серед колишніх колоній Росії називала тільки Аляску, Форт Росс (Каліфорнія), Форт Єлизавети (Гавайї), Сагалло (Афри-

канський *Pir*), то зараз з'явилися статті про Кавказький регіон (Північний Кавказ і Закавказзя), Маньчжурію, Казахський степ і Західний Сибір, Далекий Схід (Тихоокеанський регіон), Тяньцзин і Російський Туркестан [23]. Расовий чинник, до речі, тут задіяний як основа колонізації не всюди (Кавказький регіон), але Україна, Польща, Фінляндія, країни Балтії, Бессарабія все ще відсутні у списку. А тим часом ще у другій половині 1920-х років український дослідник Михайло Волобуєв-Артемов створив аргументовану концепцію України як «колонії європейського типу» серед низки інших подібних колоній Російської імперії [2]. Тож Україні є що запропонувати світові і в цьому сенсі.

Підемо далі. Богдана Романцова у своєму есеї описує начебто прості речі: зміну свого сприйняття закордону й України з розвитком подій і з власним дорослішанням. І виводить на дуже серйозну проблему. «...На зустрічі з одним сучасним поетом у Фландрії я розповідала йому про підлив росіянами Каховської ГЕС і велику воду, що несе смерть. Він тоді на мить засумнівався у моїх словах, звісно, без жодного наміру образити, мовляв: "А раптом це спецоперація ваших? Ви точно знаєте, що це росіяни? Я чув різні версії"» [15]. Ось так. «Різні версії», «не все однозначне», «вислухати обидві сторони», одне слово, «п'ять хвилин для Гітлера, п'ять хвилин для єврея», як афористично сформулював домінуючий на Заході підхід до подій французький філософ Філіп де Лара. І при цьому обидві сторони вважаються рівнозначними. Авторка пише: «...мені стало страшно: якщо цей європейський поет, такий відкритий і розумний, не вірить мені — як переконати решту? [...] Які слова треба прокричати, аби тобі повірили?» [15].

Аналітикиня Катерина Зарембо формулює декілька констатацій щодо українського буття: «Давайте по-чесному: для держави Україна бути у світі сьогодні — це вже досягнення. [...] Ми є. Україна існує як незалежна і суверенна держава, відновивши державність 1991 року. Вона не впала ані 2014-го, маючи усього шеститисячну армію, ані 2022-го, коли Росія і Захід давали нам три дні. Ми навіть маємо партнерів. Щоправда, партнери, як наочно і майже щоденно доводять Сполучені Штати, не вічні. Американський холодний душ вкотре нагадує: ми можемо розраховувати виключно на самих себе» [9]. Як на мене, маємо полісемантичне твердження: чи то партнерство з боку США не вічне, чи то самі Штати не вічні. Не знаю, що хотіла сказати аналітикиня, проте вийшло точно. Зарембо продовжує: «Бути у світі — значить, бути дорослим: бачити далі, аніж найближчі кілька років чи в межах одного політичного циклу; брати відповідальність на себе; бути самозарадними. Ми більше не можемо дозволити собі політичної короткозорості й мусимо пояснювати це тим іншим державам, які обирають жити в ілюзії того, що бездіяльність або умиротворення агресора може сприяти миру та стабільності. [...] Роль світової Кассандри для України ще не вичерпана, це стосується не тільки російського імперіалізму» [9]. Влучно і вчасно. Тільки ж, як

відомо, Кассандру троянці не послухали, і Троя загинула. Чи принципово змінився світ із того часу?

«Бути у світі — це також значить залишатися демократією. [...] Коли такий великий і потужний гравець, як США, самоусувається зі світового протистояння правил проти безправ'я, цінностей проти грошей та совісті проти цинізму, простір демократії у світі зменшується. А отже, маємо особливо пильно плекати його там, де він зберігається, позаяк це єдиний простір, у якому Україна може розраховувати на буття...» [9]. Тільки ж щонайменше дві проблеми: Іван Дзюба своїм тихим, розважливим голосом любив повторювати: демократія та громадське самоврядування — це дуже добре і правильно, якщо існує демос і громада. А якщо їх немає чи вони зникаючі меншість? (І це стосується не тільки України). І друге: досвід останніх років доводить, що європейська демократія, якщо хоче вижити, повинна мати ракети з ядерними боєголовками, націленими як на Москву, так і на Вашингтон. Тоді, і тільки тоді з нею рахуватимуться всі. «Хай мовчать Америки й Росії», як писав поет.

Поетка та перекладачка Анна Грувер написала дуже жорсткий і навіть жорстокий есей під назвою «Цензура болю». Починає вона його так: «Передивляючись документальні кадри з краківського ґетто часів Другої світової, я незмінно наштовхувалася на усмішки ув'язнених, теж закуті у ґрати цієї автоматичної розгубленої людської реакції. Знаєте — цей інстинкт: усміхнутися на камеру. Так вони йшли в туман смерті: увіковічені з усмішкою на вустах, часто вже нагадуючи власні тіні та скелети. Ішли з попелом і залишали нам — двадцятому, а пізніше й двадцять першому століттям — цю усмішку смерті, розгадати яку складніше, ніж розгадати Джоконду» [20]. І перекидає звідти місток до сьогодення: «Тепер, у нинішніх наших документальних фільмах про війну де-не-де можна натрапити на цю розгублену, інстинктивну усмішку. Ця мить: я в кадрі, найімовірніше, на одну-єдину секунду. [...] ...Подивися на нас, світе, на нас зраних і балансуючих на колючому дроті неіснування й існування, подивися на нас — і в останню мить ми до тебе усміхнемося» [20].

І висновок: «Світ надто довго заколисував себе розкішшю не знати про війни, які тривають. Світові зручніше бути нажаханим минулими війнами, старими кошмарами: тими, які (так світові здається) надійно замкнені в шафі й уже не вирвуться на свободу.

Але це лише ілюзія.

Старі жахи звільнені, і вони знову стукають у ваші серця. Поки сплять діти, міста, мости, море і старі костели. Десь усередині б'ють дзвони. Відбивають не годину, а кажуть: прокидайся, світе, дитинство закінчується» [20].

І справді: досі лунає у «великому» світі «Ніколи більше». Але те «ніколи» вже понад 11 років як перекреслене, ба, навіть раніше, коли Європою вільно помчали байкери російського фюрера під гаслом: «Можемо повторити».

А ще серед опублікованих уже текстів — есей письменниці та перекладачки Ярини Груші, яка понад

10 років живе в Італії та намагається зробити якомога більший внесок у подолання російських наративів, які досі домінують у тамтешньому суспільстві [16], есей редакторки Оксани Форостиної про те, що «наша величезна неусвідомлена перевага в тому, що у нас нема за плечима ери розквіту, ми не маємо з тугою дивитися у минуле. Наша доба героїв — це тут і тепер» [3], нарешті, есей філософині Ольги Мухи про людей, які живуть на окупованій рашистами території, про поводження у полоні та про способи опору окупантам і зусилля для збереження життя [4]. Як на мене, це найбільше дискусійний і суперечливий текст проекту, проте для викладу його основних положень і полеміку з ними потрібна ще одна чимала за обсягом стаття. Втім, є тут і незаперечні констатації, як-от: «У темряві окупації кожен день — це випробування, де страх стає звичним супутником, а надія часом здається недосяжною розкішшю» [4].

Висновки. Українознавство розвивалося і розвиватиметься не лише у формі суто наукових розвідок, а й у традиційній есеїстичній (Є. Маланюк, М. Шлемкевич, Є. Сверстюк та інш.) формі, ігнорувати існування й ефективність якої неприпустимо. Українським інтелектуал(к)ам у цьому сенсі є що сказати *Urbi et Orbi*, водночас і «внутрішній», і «зовнішній» аудиторії. При цьому через призму української культури (включно з соціогуманітарною наукою як її складовою) можна і потрібно показувати світові ті важливі сюжети, які змінять бачення світом як українських проблем, так і своїх власних, тобто істотно змінять загальнокультурні та концептуально-теоретичну оптику осмислення буття. Наразі така діяльність ведеться переважно (чи навіть майже виключно) як інтелектуальне волонтерство, тоді як навіть у воєнний час (можливо, саме у воєнний) туди мають бути спрямовані зусилля державних структур і соціально відповідального бізнесу. Чинне керівництво Українського ПЕНу, сформоване в умовах широкомасштабної війни, адекватно дивиться на проблеми і «називає речі своїми іменами», на відміну від колишнього, деякі дії якого викликали протест і вихід із членства ПЕН ряду знаних інтелектуалів.

Загалом же тексти авторок, зібрані у цій фокус-темі, відповідають чи не головному об'єктивно посталому перед українськими інтелектуалами (і не лише перед ними) виклику. Ідеться про вивчення соціально-історичної та політичної міфології російського, і не тільки, тоталітаризму у всіх його видозмінах, про теоретичну деконструкцію та деструкцію цієї міфології як основи буття тоталітарно-колоніальних систем, про розробку практичних заходів щодо нівеляції російського впливу на українську та світову спільноту. В Україні російський «червоний» тоталітаризм і колоніалізм, насаджений ззовні, не тільки нищили мільйони людей, а й намагалися перетворити вцілілих на «хохлів» і «малоросів». А у світі (особливо у колишньому «третьому світі») імпринтинг рашистської міфології на ґрунті гіпертрофованих за останні десятиріччя на Заході толерантності та політкоректності, вилився у фактичну відмову від класичного

західного ж теоретичного арсеналу, який давав змогу бачити реальне лице новітнього фашизму. У числі забутого — і давнє спостереження Вінстона Черчилля, яке залишається в силі: «Маючи чималий досвід спілкування з нашими російськими друзями та союзниками під час війни, можу вас запевнити, що немає нічого іншого, чим би вони так захоплювалися, як сила, і немає нічого іншого, що б вони зневажали так, як слабкість, особливо військову слабкість» [27]. Так, особливо військову, але і соціокультурну теж. Наразі українським інтелектуалам варто, зокрема, постійно нагадувати світові про його ж концептуальні досягнення, які надаються не до університетських розумових ігрищ, а до суспільної практики, соціокультурної та політичної.

1. Бути у світі: Український ПЕН оголосив фокус-тему 2025 року. URL: https://pen.org.ua/buty-u-sviti-ukrayinskyj-pen-oholosyv-fokus-temu-2025-roku?fbclid=IwY2xjawHbbwVleHRuA2F1bQlXMAABHbA_RTqxyfqMTwK4g9JeLNtNjx9kPywm0fG6s8Q7vrALVDy43vC4IWHddA_aem_M7osp4zWIDL0WDHXrffPkW

2. Волобуєв Михайло. До проблеми української економіки. URL: <https://vpered.wordpress.com/2013/02/04/volobuev-ukrainian-economy/>

3. Глобальна моя Україна: Оксана Форостина про те, чому найкращі українці — це наші сучасники і сучасниці. URL: <https://suspilne.media/culture/1026923-globalna-moa-ukraina-oksana-forostina-pro-te-comu-najkrasi-ukrainci-ce-nasi-sucasniki-i-sucasnici/>

4. Голоси окупації: Ольга Муха про "окуповане населення" та силу людей. URL: <https://suspilne.media/culture/979893-golosi-okupacii-olga-muha-pro-okupovane-naselenna-ta-silu-ludej/>

5. Грабовська І. Актуальність дослідження консолідаційних процесів українства доби постколоніалізму. *Консолідація українства в постколоніальну добу: монографія*. Київ: Міленіум, 2018. С. 15–38.

6. Грабовський С. Проблема можливості діалогу і взаєморозуміння з «руським миром». *Українознавчий альманах*. Випуск 30. К.: «Міленіум», 2022. С. 35–43. URL: <https://ukralmanac.knu.ua/index.php/ua/article/view/451>

7. Грабовський С. Тоталітарна суспільно-історична міфологія у контексті проблем національної інтеграції. *Національне уявне як чинник соціальної інтеграції: Монографія*. К.: Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, 2025. С. 299–395. URL: https://drive.google.com/file/d/1NQLPRjHAQm_UfV3RqrOt341US8vYZQJc/view

8. Грицак Ярослав, Шаповал Юрій. Чи була Україна російською колонією? URL: <https://uamoderna.com/history/chy-bula-ukraina-rosiyskoiu-koloniieiu/>

9. Дорослі — це ми: Катерина Зарембо про чотири запоруки, без яких буття у світі під загрозою.

URL: <https://suspilne.media/culture/992837-dorosli-ce-mi-katerina-zaremba-pro-cotiri-zaporuki-bez-akih-butta-u-sviti-pid-zagrozou/>

10. Мости замість стін, або Що об'єднує українців? Львів: Вид-во «Старого Лева». 2020, 144 с.

11. Політична релігія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%B%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D1%80%D0%B5%D0%BB%D1%96%D0%B3%D1%96%D1%8F

12. Пономарьов Віталій. Мури та мости. URL: <https://pen.org.ua/mury-ta-mosty>

13. Рябчук Микола: Я не стверджую, що ми приречені на «холодну» чи, ще гірше, «гарячу» громадянську війну. URL: https://zaxid.net/mikola_ryabchuk_ya_ne_stverdzhuu_s_hho_mi_prirecheni_na_holodnu_chi_shhe_girshe_garya_chu_gromadyansku_viynu_n1127321

14. Рябчук Микола. Постколоніальний синдром. Спостереження. К.: "К.І.С.", 2011. 240 с.

15. Слухати, говорити і знову слухати: есей Богдани Романцової на фокус-тему "Бути у світі" від PEN Ukraine. URL: <https://suspilne.media/culture/929329-sluhati-govoriti-i-znovu-sluhati-esej-bogdani-romancovoi-na-fokus-temu-buti-u-sviti-vid-pen-ukraine/>

16. Створити впізнаваний образ українця — письменниця, перекладачка та культурна менеджерка Ярина Груша. URL: <https://suspilne.media/culture/974913-stvoriti-vpiznavanij-obraz-ukrainca-pismennica-perekladacka-ta-kulturna-menedzerka-arina-grusa/>

17. Так багато роботи попереду: Тетяна Терен про те, чому важливо розуміти інших, аби розуміли нас. URL: <https://suspilne.media/culture/1004977-tak-bagato-roboti-poperedu-tetana-teren-pro-te-comu-vazlivo-rozumiti-insih-abi-rozumili-nas/>

18. «Треба вчитися мистецтву перекладу самих себе»: вступний есей Володимира Єрмоленка до фокус-теми ПЕН "Бути у світі". URL: <https://suspilne.media/culture/913981-treba-vcitisa-mistectvu-perekladu-samih-sebe-esej-volodimira-ermolenka-buti-u-sviti/>

19. Українська література — зброя проти ментальних вірусів: есей Оксани Луцишиної. URL: <https://suspilne.media/culture/1021147-ukrainska-literatura-zbroja-proti-mentalnih-virusiv-esej-oksanicisinoi/>

20. «Цензура болю»: Анна Грувер для проєкту «Бути у світі». URL: <https://suspilne.media/culture/950453-cenzura-bolu-anna-gruver-dla-projektu-buti-u-sviti/>

21. Anne Applebaum. The New Rasputins. Antiscience mysticism is enabling autocracy around the globe. URL: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2025/02/trump-populist-conspiracism-autocracy-rfk-jr/681088/>

22. Authoritarianism. *Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/authoritarianism>

23. Category: Former Russian colonies. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Category:Former_Russian_colonies

24. Opinion: Trump's praise of dictators tells us all we need to know. Opinion by Ruth Ben-Ghiat. URL: <https://edition.cnn.com/2024/03/14/opinions/trump-dictators-putin-xi-erdogan-ben-ghiat>

25. Snyder Timothy. The War in Ukraine Has Unleashed a New Word. *The New York Times Magazine*. 22 April 2022. URL: <https://www.nytimes.com/2022/04/22/magazine/ruscism-ukraine-russia-war.html>

26. South Africa. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/South_Africa

27. Winston Churchill's Iron Curtain Speech, Fulton, MO. URL: <https://www.nationalchurchillmuseum.org/sinews-of-peace-iron-curtain-speech.html>

References

1. *Buty u sviti: Ukrayins'kyy PEN oholosyv fokus-temu 2025 roku* [Being in the World: Ukrainian PEN Announces Focus Theme for 2025]. URL: https://pen.org.ua/buty-u-sviti-ukrayinskyj-pen-oholosyv-fokus-temu-2025-roku?fbclid=IwY2xjawHbbwVleHRuA2FibQIxMAABHbA_RTqxyfQMTwK4g9JeLNtNjX9kPywm0fG6s8Q7vrALVDy43vC4IWHddA_aem_M7osp4zWIDL0WDHXrffPkw (in Ukrainian).

2. Volobuyev Mykhaylo. *Do problemy ukrayins'koyi ekonomiky* [To the problem of the Ukrainian economy]. URL: <https://vpered.wordpress.com/2013/02/04/volobuev-ukrainian-economy/> (in Ukrainian).

3. *Hlobal'na moya Ukrayina: Oksana Forostyna pro te, chomu naykrashchi ukrayintsi – tse nashi suchasnyky i suchasnytsi* [My Global Ukraine: Oksana Forostyna on why the best Ukrainians are our contemporaries]. URL: <https://suspilne.media/culture/1026923-globalna-moa-ukraina-oksana-forostyna-pro-te-comu-najkrasi-ukrainci-ce-nasi-sucasniki-i-sucasnici/> (in Ukrainian).

4. *Holosy okupatsiyi: Ol'ha Mukha pro "okupovane naseleння" ta sylu lyudey* [Voices of the Occupation: Olga Mukha on the "occupied population" and the power of the people]. URL: <https://suspilne.media/culture/979893-golosi-okupacii-olga-muha-pro-okupovane-naseleння-ta-silu-ludej/> (in Ukrainian).

5. Hrabovska I. (2018). *Aktualnist doslidzhennia konsolidatsiinykh protsesiv ukrainstva doby postkolonializmu* [The relevance of the study of consolidation processes of Ukrainianism in the postcolonial era]. *Konsolidatsiia ukrainstva v postkolonialnyi dobu: monohrafiia*. Kyiv: Milenium. Pp. 15–38. (in Ukrainian).

6. Hrabovs'kyi S. (2022). *Problema mozhyvosti dialohu i vzayemorozuminnya z «russkym myrom* [The problem of the possibility of dialogue and mutual understanding with the "Russian world"]. *Ukrayinoznachchy*

al'manakh. Vypusk 30. K.: «Milenium». Pp. 35–43. (in Ukrainian).

7. Hrabovskyy S. (2025). *Totalitarna suspil'no-istorychna mifolohiya u konteksti problem natsional'noyi intehratsiyi* [Totalitarian socio-historical mythology in the context of problems of national integration]. *Natsional'ne uyavne yak chynnyk sotsial'noyi intehratsiyi: Monohrafiya*. K.: Instytut filosofiyi imeni H.S. Skovorody NAN Ukrayiny. Pp. 299–395. URL: https://drive.google.com/file/d/1NQLPRjHAQm_UfV3RqOt341US8vYZQJc/view (in Ukrainian).

8. Hrytsak Yaroslav, Shapoval Yuriy. *Chy bula Ukrayina rosiys'koyu koloniyeyu?* [Was Ukraine a Russian colony?]. URL: <https://uamoderna.com/history/chy-bula-ukraina-rosiyskoiu-koloniiei/> (in Ukrainian).

9. Dorosli — tse my: *Kateryna Zarembo pro chotyry zaporuky, bez yakykh buttya u sviti pid zahrozoyu* [Adults are us: Kateryna Zarembo on four keys without which existence in the world is at risk]. URL: <https://suspilne.media/culture/992837-dorosli-ce-mi-katerina-zarembo-pro-cotiri-zaporuki-bez-akih-butta-u-sviti-pid-zagrozou/> (in Ukrainian).

10. *Mosty zamist' stin, abo Shcho ob'yednuye ukrayintsiv?* [Bridges instead of walls, or What unites Ukrainians?]. (2020).. Vyd-vo Staroho Leva. 144 p. (in Ukrainian).

11. *Politychna relihiya* [Political religion]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%B%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D1%80%D0%B5%D0%BB%D1%96%D0%B3%D1%96%D1%8F (in Ukrainian).

12. Ponomar'ov Vitaliy. *Mury ta mosty* [Walls and bridges]. URL: <https://pen.org.ua/mury-ta-mosty> (in Ukrainian).

13. *Ryabchuk Mykola: Ya ne stverdzhuyu, shcho my pryrecheni na «kholodnu» chy, shche hirshe, «haryachu» hromadyans'ku viynu* [Ryabchuk Mykola: I am not saying that we are doomed to a "cold" or, worse, a "hot" civil war]. URL: https://zaxid.net/mikola_ryabchuk_ya_ne_stverdzhuyu_s_hho_mi_prirecheni_na_holodnu_chi_shhe_girshe_garya_chu_gromadyansku_viynu_n1127321 (in Ukrainian).

14. Ryabchuk Mykola. (2011). *Postkolonial'nyy syndrom. Sposterezheniya* [Postcolonial syndrome. Observations]. K.: "K.I.S.". 240 p. (in Ukrainian).

15. *Slukhaty, hovoryty i znovu slukhaty: esey Bohdana Romantsovoyi na fokus-temu "Buty u sviti" vid PEN Ukraine* [Listen, speak, and listen again: an essay by Bohdana Romantsova on the focus topic "Being in the World" from PEN Ukraine]. URL: <https://suspilne.media/culture/929329-sluhati-govoriti-i-znovu-sluhati-esej-bogdani-romancovoi-na-fokus-temu-buty-u-sviti-vid-pen-ukraine/> (in Ukrainian).

16. *Stvoryty vpiznavanny obraz ukrayintsya — pys'mennytsya, perekladachka ta kul'turna menedzherka Yaryna Hrusha* [To create a recognizable image of a Ukrainian — writer, translator and cultural manager Yaryna Hrusha]. URL:

<https://suspilne.media/culture/974913-stvoriti-vpiznavanij-obraz-ukrainca-pismennica-perekladachka-ta-kulturna-menedzherka-arina-grusa/> (in Ukrainian).

17. *Tak bahato roboty poperedu: Tetyana Teren pro te, chomu vazhlyvo rozumity inshykh, aby rozumily nas* [So much work ahead: Tetyana Teren on why it is important to understand others so that they understand us]. URL: <https://suspilne.media/culture/1004977-tak-bahato-roboti-poperedu-tetana-teren-pro-te-comu-vazlyvo-rozumity-insih-abi-rozumili-nas/> (in Ukrainian).

18. «*Treba vchytysya mystetstvu perekladu samykh sebe*»: *vstupnyy esey Volodymyra Yermolenka do fokus-temy PEN "Buty u sviti"* [We must learn the art of translating ourselves": introductory essay by Volodymyr Yermolenko to the PEN focus theme "Being in the World"]. URL: <https://suspilne.media/culture/913981-treba-vchytysya-mystetstvu-perekladu-samih-sebe-esej-volodimira-ermolenka-buty-u-sviti/> (in Ukrainian).

19. *Ukrayins'ka literatura — zbroya proty mental'nykh virusiv: esey Oksany Lutsyshynoyi* [Ukrainian Literature — Weapon Against Mental Viruses: Essays by Oksana Lucyshyna]. URL: <https://suspilne.media/culture/1021147-ukrainska-literatura-zbroa-proti-mentalnih-virusiv-esej-oksani-lucisinoi/> (in Ukrainian).

20. «*Tsenzura bolyu*»: *Anna Hruver dlya projektu «Buty u sviti»* [Censorship of Pain: Anna Hruver for the project "To Be in the World"]. URL: <https://suspilne.media/culture/950453-cenzura-bolu-anna-gruver-dla-proektu-buty-u-sviti/> (in Ukrainian).

21. Anne Applebaum. The New Rasputins. Antiscience mysticism is enabling autocracy around the globe. <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2025/02/trump-populist-conspiracism-autocracy-rfk-jr/681088/>

22. Authoritarianism. *Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/authoritarianism>

23. Category: Former Russian colonies. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Category:Former_Russian_colonies

24. Opinion: Trump's praise of dictators tells us all we need to know. Opinion by Ruth Ben-Ghiat. URL: <https://edition.cnn.com/2024/03/14/opinions/trump-dictators-putin-xi-erdogan-ben-ghiat>

25. Snyder Timothy (22 April 2022). The War in Ukraine Has Unleashed a New Word. *The New York Times Magazine*. URL: <https://www.nytimes.com/2022/04/22/magazine/ruscism-ukraine-russia-war.html>

26. South Africa. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/South_Africa

27. Winston Churchill's Iron Curtain Speech, Fulton, MO. URL: <https://www.nationalchurchillmuseum.org/sinews-of-peace-iron-curtain-speech.html>